

Дорогою ціною (переказ)

Михайло Коцюбинський

Події в оповіданні розгортаються в 30х рр. 19ст.

Зазнавши поразки в класовій боротьбі українське суспільство потрапило в тяжке ярмо неволі. Люди тягли свою долю з мовчазною терплячістю, проте вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Розповіді старших людей про вільне життя та закиди емісарів із правого берегу Дунаю спонукали все більше й більше людей здійснювати із рідного місця і нетрями лісів, полями, річками та пустищами пробиратися за Дунай, в Бессарабію.

Шлях селян був небезпечним та повним перепон, оскільки й пани розуміли, яке непомірне багатство давала їм каторжна робота хлопа. На вільних землях поміщики організовували справжні лови на втікачів, виставляючи військових вздовж всього південного кордону із Туреччиною. Біженців виловлювали, а коли їх вже повертали до пана, то на бідолаху чекали жорстокі покарання й катування.

Проте українське селянство все одно бігло туди "де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні - то полягти кістками на вічний спочинок...".

Розділ I

Попід тинном в закинутій частині панського гаю у повній темряві стояло дві постаті, які неголосно перемовлялися. Соломія — струнка та висока молодиця, яка була міцно складеною і віддаля нагадувала швидше юнака аніж юнку - чекала в темряві Остапа. Красивий ставний парубок двадцяти років з'явився з того боку огорожі.

Він мусив тікати. Хлопець, наслуховавшись розповідей свого діда, про Січ, козацтво, про боротьбу з панами за волю та Уманську різню, вирішив бунтівними розповідями збурити народ. Проте Остап швидко зрозумів, що народ хоч і стогне, та робить це стиха і далі спочуття діло не йшло. До того ж, йому трапилося необачно втрапити на людей, чийми стараннями його слова дійшли до пана. І тому скривджений та зацькований Остап мусив втікати із своєї Батьківщини закордон.

Соломія, що була у помісті, не хотіла відпускати Остапа від себе, проте знала що й виходу немає, адже пан, немов сказаний, грозився зняти з парубка шкуру живцем.

Хлопець та дівчина востаннє сиділи під вербою, прощаючись назавжди, і хоч момент був для обох складним, казати щось не було сил, бо й на серці все одно не полегшає. Після того прудка та сильна Соломія перевезла Остапа на той бік озера, відштовхуючись одною лише колодою з тину. Важко дивлячись на Остапа, вона ронила сльози раз за разом, проте змогла пообіцяти подбати про його дідуся.

Парубок рушив через чагарники та поля. Спочатку його чомусь огорнула туга, така, що й сам він не міг зрозуміти в чому причина: чи внаслідок реакції по пережитих турботах, чи через сльози Соломії.

Вийшовши з чагарників на поле він роззுவся і відчув дивну легкість. Йому хотілося бігти, а в голову йому лізли вже радісні думки, про те, як він добереться до козаків і

сам стане одним з них. А тоді повернеться додому та порятує Соломію від її чоловіка — панового хурмана — за якого дівчину видали насильно, бо насправді вона його, Остапа кохає.

Остап вийшов на шлях і озирнувся. Віддалік було видно якогось подорожнього з клунками і хлопець вирішив зійти кудись в яр, проте як тільки звернув із дороги, почув як його хтось гукає. Подорожній махав до нього рукою та усміхався і Остап зупинився, думаючи, що боятись нічого оскільки їх лише двоє і він у своїй силі впевнений, в разі несподіванки.

Молодий безвусий парубок підійшов і лише коли він заговорив, Остап впізнав цю струнку постать - то була Соломія. Вона, повернувшись додому, збрала клунки, одяглася в одяг свого чоловіка й вирушила навздогін за Остапом, бо зрозуміла, що без нього серцю життя немиле.

Спершу юнак не знав як реагувати на цю несподіванку, оскільки хотів йти на Січ, куди Соломії дорога закрита, проте вона вмовила його, адже для неї було щастям завести невелику господу на слободі і дождатися Остапа з козацтва.

Остап з Соломією зійшли в яр і лягли спати, поки сонце було в зеніті. Прокинувшись Остап розреготався, побачивши молодицю, а коли вона заглянула в криницю і сама все зрозуміла: чорне волосся розлетілося і тепер головою Соломія була дівчиною, а тулубом - парубок парубком. Щоб не видати себе вона наказала Остапу обрізати її довге темне волосся. І хоч вона намагалася сама себе обдурити, що своєї коси їй не жаль, в грудях все одно з'явився пронизливий біль.

Остап і Соломія, яку тепер обумовили називати Семеном, вирушили в дорогу.

Розділ II

У долині, на горизонті, широкою смугою розлився Дунай. Було темно, хоч око виколи, тож побачити його було майже неможливо. Ще більший морок був у яругах, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я.

В одній з таких яруг сиділи люди. Втікачі. Було їх чоловік тридцять: із малими дітьми, з усяким клунками та навіть із слабкими. Були там і Соломія з Остапом, які дійшли до Дунаю, зазнавши різних випробувань. З ними сидів також Іван. Невеликий чоловік, він був із одного повіту з біженцями і навіть із недалекого села. Він пристав до них по дорозі. Іван був веселий та добродушний, але зв'язався із жінкою із завеликими для нього кулаками, тому, можна сказати, тікав не стільки від неволі як від своєї дружини. Проте душа його шукала знайомого відчуття покори, тому й пішов за Соломією, яка нагадувала йому статуру його жінку, і за її словом був готовий на все. Тому й поліз вверх по урвищу, щоб набрати бадилля для вогню.

Їх провідником був дід Овсій. Він поставив всіх в одну лінію і непомітно провів до комишів, наказавши тихо чекати. Було холодно, вода затікала в постолі, діти починали скиглити, та ще й будь-якої миті могла нагянути сторожа. Десять заростях завив вовк.

Селянство почало вже гудіти, що перевіз забув про втікачів, коли з того берегу тихо вирушили два човни. На березі почався заколот, всі намагалися швидше залізти у шлюпку. Іван зайняв для Соломії та Остапа місце й все кликав їх, коли звідкись

вигулькнув козак. Він устиг вистрілити до того, як люди повалили його на землю. На них уже неслися інші козаки і селяни розбіглися хто куди. Човен відбув, а Іван так і продовжував кричати до Остапа і Соломії, не помічаючи як далеко він від них віддалився.

Що було далі ні хлопець, ні дівчина згадати не могли. Вони мчали без пам'яті через комиші й воду у повній темряві. Врешті на їх шляху щось трапилось, вони перечепилися і разом впали. Обидвоє дійшли висновку, що посеред берегу залишатися небезпечно, тому рушили в бік гір та швидко знайшли темну яругу.

Зранку пара згадали про мірошника Якіма. Вони зутріли його ще на початку шляху і той розповідав, що знає як перейти Дунай. Тепер Остапу й Соломії нічого не залишалось, як звернутися до того мірошника, бо залишатися на цьому березі було небезпечно: козаки уже напевно підняли тривогу, тому їх могли впіймати.

До вітряка Якіма було верств із тридцять і вже зтемніло, коли вони підходили до нього. Незабаром з'явився заפורошений мельник. Він упізнав Остапа. Яким запропонував вирушити того ж вечора. Коло опівночі він повів втікачів до невеликої печери, схожої на лисячу. План у мельника був дуже простий: змайструвати невеличкий пліт, щоб двоє людей могли на ньому легко переплисти на протилежний бік.

Всередині були дошки та колоди, тому, забувши про втому, Соломія і Остап при світлі свічки взялися до роботи. Матеріалу їм не вистарчило, тому роботу мусили продовжити ще на один день. Тільки вночі біженці зважилися вибратися на берег. На горизонті підіймалися високі вогняні гори. То палали плавні, проте вогонь йшов у протилежний від втікачів бік, за вітром. Назбиравши дощок та дерева із всією обережністю вони перенесли все в печеру.

З опівночі пліт був готовий. Вони обережно опустили його на воду. Пліт захитався, почав пропускати воду. Заледве добравшись до того берега вони зістрибнули у плавні, залишивши свої клунки на плоту. Та це була дурниця: вони були закордоном.

Остапа через це оповило дивне відчуття — він раптом відчув обурення через всю ту наругу, якої зазнав у покинутому краї, тому голосно закричав до лівого берегу: "Бодай ти запалася, треклята країно, з твоїми порядками!".

Десь за рікою почувся тупіт копит і кордонний козак, що вчув ці прокльони, пальнув із рушниці в п'ятьму. Куля його потрапила просто в Остапа. Він ухопився за груди і похитнувся.

Розділ III

Остап тихо застогнав. Його поцілили просто під серцем. Соломія, немов не розуміючи того, що сталося, потягла його за собою. Й хоча козак кричав, що хай вони собі тікають, дівчина думала, що він стрілятиме ще. Вона вхопила Остапа за руку і поволокла його, а парубок підсвідомо піддався та біг за нею, хоч із його рани й сочилася кров.

Тільки коли Остап застогнав що більше не може, вони зупинилися. Соломія поклала свого коханого на землю, а коли провела рукою по грудях, то відчула, що

сорочка мокра й липка від крові. Вона добре знала що робити і легко обмотала його рану.

В середині в Соломії усе завмерло. На душі було тривожно, адже вона навіть не могла оглянути рану через всепоглинаючий морок. Їй було б набагато легше, якби це її підстрелили. Вона віддала Остапу свій верхній одяг та тримала його за руку, хоча холодний вітер проймав дівчину. Молодиці здавалося, що навіть сам морок шепче: "Він умре...".

Зранку Соломія і Остап вирішили, що потрібно рушати. З допомогою дівчини Остап підвівся, хоча й з кожним кроком під лопаткою щось нило. Соломія напоїла Остапа, оглянула його рану та приклала до неї мокру ганчірку. Вирішити куди рухатися було непросто. Остапові здавалося, що вони мусять рухатися за вітром, праворуч, а Соломії — що ліворуч, проте вона піддалася пораненому.

Вони йшли та йшли. Через високі комиші неможливо було розгледіти сонця, тому вони навіть не відали, котра пора дня була. Здавалося, плавням нема кінця-краю. Стало очевидно, що справи їхні зовсім погані. Остап більше не міг іти, а Соломія усе думала, що без їжі та води вони у цих триклятих плавнях швидко ослабнуть та помруть.

Тому дівчина вирішила, що буде краще залишити Остапа та самій метнутися й пошукати виходу. Вона примостила хлопця біля води, щоб він міг сам напитися та пішла так як хотіла спочатку — тримаючись ліворуч. Вона йшла і йшла місцями, де хто зна, чи ступала нога людини. Раптом Соломія зупинилася. Їй у голову вдарила думка, що пройняла дівоче тіло жахом: а що, як вона не зможе знайти Остапа! Адже молодиці ніяк не позначала дорогу. Потрібно було вертатися, поки сліди, якими дівчина йшла, залишалися свіжими.

Спочатку вона легко знаходила свої сліди і по них верталася. Проте дуже швидко Соломія вийшла до озерця, біля якого точно не була до того. Ще трохи блукаючи вона зрозуміла, що заблукала. Думаючи про Остапа, який би мав бути недалечко, Соломія почала викрикувати його ім'я, але комиші заважали звуку поширитися. Ні Остап, ні ніхто інший її не чув. Соломія рвала та дрібнила комиші, проте її сили швидко закінчилися. Молодиця впала та подумала, що виходу немає. Їй не жалко було себе, та вона жаліла Остапа, який лежить хворий та самотній і вичікує її.

Ні, гинути вона не буде. Дівчина знала що мусить вибратися і тоді вона найме людей, щоб знайти свого коханого. З цією думкою вона й заснула. Проснувшись з самого ранку вона рушила просто прямо. Однак побачити край плавнів Соломія так і не змогла. Вона почула запах диму й була подумала, що десь недалеко люди. Обернувшись вона побачила, що насправді це була її смерть. Плавні горіли й вогонь наступав. Рятунку вже не було. З останніх сил Соломія кинулася в очерет, куди мчало все живе.

Остап після відходу Соломії відчував себе відрізанним від світу. Його кидало в жар. До хлопця із комишів тихо, наче примара, виходив дідусь. Він розпитував онука про те, чому ж він не дійшов до Січі, а коли втямив що Січі вже нема, лиш залишки її, розпитував про життя свого Остапа, питався для чого ж він подався в чужу сторону.

Так і сновигав біля парубка, то ховаючись, то знову з'являючись.

Надвечір Остап почав турбуватися. Вже ніч лягла, а Соломії все не було. А удосвіта Остап побачив коло себе вовка. Той стояв просто навпроти нього. Остап зачерпнув пригорщу води та окропив морду тварині. Можливо вовк і роздер би його, та раптом почав затяжно вити, а тоді клацнув зубами, крутнувся і щез у комишах. Остап після цього думав про смерть. Себе йому жаль не було, проте йому хотілося побачити свою Соломію: таку добру й вірну йому. Гаряча хвиля вдарила в серце хлопця і в голові просвітліло. Він ще молодий, він не хоче вмирати.

Юнак зсунувся із свого ложа і поповз. Він буде плазувати, чіплятися не тільки руками, а й зубами навіть. Йому важко, проте ждати смерті він не буде. І раптом над головою він почув її голос. Соломія взяла його на руки і обоє вони полетіли до зоряного неба.

Розділ IV

Край шляху поміж очеретами знаходився циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хат, проте лише в одній хтось жив. Це була сім'я із чотирьох циган: старий високий циган Гіцу, його дружина, молода циганка Маріуца та її чоловік Раду.

Вони були в хаті, коли раптом почули як щось вдарило у вікно. Під ним у благальній позі стояла жінка — Соломія, яка не могла говорити, проте все ж видавила із себе: "Люди... добрі... рятуйте...". Цигани не поспішали і врешті зважилися. Соломія вхопила молоду циганку і повела до плавнів, де лежав Остап. Цигани, знову ж таки, не поспішали, лише коли Соломія висипала на долоню старому кілька срібних монет він, разом із молодим Раду, занесли Остапа до хати.

Стара циганка зраділа, коли принесли пораненого. Вона взяла його під свою опіку: ходила біля нього, доглядала, поїла молоком. Маріуца — молода циганка — при чоловіках не звертала на нього уваги, адже Раду ревнував її, проте, коли їх не було, допомагала старій матері та Соломії обходжувати Остапа.

Жінки займалися тим, що їздили жебрати по селах, проте їхній крам говорив сам за себе — багато чого вони імовірно видурювали. Гіца з Раду цілими днями могли лежати на лаві, проте щезали кудись на ніч.

Коли Соломія залишалася сама вона бралася до роботи. Дівчина усе старалася віддячити циганам за порятунок, однак те що вона робила не задовольняло Гіцу. Тому коли Остап поправився Соломія вирішила піти у найми. Циганки узяли її з собою на жебри та прилаштували на роботу до заможного болгарина. Соломія перемивала вовну і мала тепер трохи грошей. Проте коли Гіца побачив це, він почав вимагати плату за їжу та нічліг, тому всі гроші втікачів швидко перейшли до його кишені.

З кожним днем жити в циганській хатці було важче. Раду ревнував свою жінку і бив молодицю, коли вона підходила до Остапа. До того ж Остап став помічати дещо дивне, навіть тривожне. Гіца та Раду щезали кудись на ніч, а серед ночі до хати часто набивалася ціла банда якогось непевного люду, що пив та гуляв. Одного разу парубок вийшов вночі подихати повітрям та побачив, що Раду пригнав чийхось коней і завів їх в

комиші. Чим далі Остап придивлявся, тим більше переконувався, що вони потрапили у злодійське кубло. Тому він просив Соломію тікати звідти.

Що дивувало парубка, то це дикі танці і музика циган, які ті інколи влаштовували перед хатою.

Несподівано трапилася пригода, яка сколихнула циганську хату. Однієї ночі Раду приніс у хату пораненого Гіцу. Він залишав на підлозі калюжі крові й усі в домі метушилися. Соломія розпалила піч та молодий циган спалив там закривавлений одяг, потім відшкріб з долівки сліди крові. Щось мусило статися, а тому Остап і Соломія вирішили покинути небезпечне місце, хоч юнакові ще було важко ходити. Соломія мусила попросити притулити їх болгарина. Проте жити в заможного пана Остапу не судилося.

На другий день на хату набігли жовніри. Вони зробили трус, познаходили якийсь товар у плавнях та пов'язали всіх, крім Соломії, яка була на роботі. В'язнів погнали по дорозі в Галац.

Розділ V

Соломії пощастило, адже в честь якогось місцевого свята її звільнили від роботи. Болгарин був в хорошому настрої, тому легко погодився впустити її та Остапа пожити до нього і навіть дав молодиці трохи грошей наперед.

Соломія вирішила сходити на ринок і купити якусь одягу Остапу. Трохи розгубившись, вона не знала куди й піти, коли хтось смикнув її за рукав. То був Іван. Він трохи погладшав, був гарно одітий, а тому видавався більше схожим на хазяїна, а не на наймита. Вони відійшли та сіли поговорити про свої пригоди. Соломія розповідала як Остапа підстрелили і вони мало не вчаділи у плавнях, а Іван поділився із молодницею своїми планами. Він працював у хорошого пана, проте хотів переїхати під Тульчу. Ще один втікач, який з ними перетинав Дунай — Савка — кликав Івана приїхати і зайняти собі землю, яку там можна було брати вільно. А Іван запропонував Соломії й Остапу їхати з ним, адже разом всім легше буде.

Соломія, якій було дуже легко на душі, погодилася. Разом вони вирушили до хати циган, щоб обговорити ідею з Остапом. Проте там нікого не було. В домі був гармидер, на господарстві залишилася одна лише коза. Схвильована дівчина обійшла усі хатки, проте в них було пусто. Вона кликала хлопця, але він не відгукувався.

Іван запропонував Соломії піти до конаку, де Остапа швидко знайдуть. Ніч стояла на дворі, коли вони туди зайшли. Товстий добродушний головний жовнір сказав, що шукати нема чого. Остап у них, але він поїде додому, бо якщо ти вже перетнув кордон, то сиди тихо, а ні, то він нічим допомогти не може. Вона благала, мало не плакала, проте турок не хотів слухати.

Тієї ночі Соломія переночувала у хазяїна Савки, а на ранок Іван прийшов із новиною, що їм потрібно зібрати бакшиш, тобто дати на лапу жовнірам. Молодиці трохи полегшало, бо якщо справа лише в грошах, то вона знайде скільки треба. Соломія так думала, проте навіть продавши всі свої пожитки та взявши гроші Івана їй не стало грошей; драгоман заявив, що коштів мало.

Соломія щодня блукала біля конаку. Вона не знала чому туди ходить, проте щось туди манило її. Зрештою дівчина впевнилася, що станеться якась незвичайна подія, яка порятує Остапа, тому навіть кинула роботу. Коли жовніри сказали, що Остапа таки повезуть, в голові Соломії уже був план.

Дівчина пішла до Івана та виклала його. Він мусив роздобути дві рушниці. Тоді вони ще перед сходом сонця підуть на берег, відчеплять чийсь човен та будуть чекати на жовнірів та Остапа. Тоді нападуть і визволять хлопця. Іван вагався, проте взявши його на кпини, Соломія швидко вмовила чоловіка. Вони тихо угодили що й як зроблять.

На другий день Соломія чекала Івана з самого ранку. Він прийшов та приніс весла й два заряджені пістолі. Сівши в човен, вони виплили на середину річки. Біля берега в цей час почали сідати в інший човен четверо людей: троє турків та Остап. Коли вони виплили на середину Соломія, щоб дати знати своєму коханому, що вона має план, закричала в повний голос: "...ми їдемо тебе визволяти!... Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти візьми собі третього...". Турки заслухалися, такий дзвінкий голос лунав на воді, тому навіть не счулися, як на них нашттовхнувся човен. Вони черкнулися, загойдалися і коли жовнір нахилився, щоб відшттовхнутися, Іван дав йому по голові веслом. Соломія в цей час вистрілила, але не бачила куди вона стріляла. В цей час Івана впекло щось в живіт. В нього вистрілили і він випав за борт. Разом з ним похитнувся весь човен і Соломія теж випала з човна.

Вона бачила як жовніри скрутили Остапа, бачила що так нікого і не вбила, чула крики із човна, проте думка у неї була лише одна — вижити. Вона зібрала всі сили і всю волю та що є сили гребла до берега. Проте так і не змогла. Дівчина пішла на дно, розпачливо кличучи Остапа.

Минуло багато літ.

На високій бессарабській полонині височів самотньо пам'ятник на згадку про турецько-московську війну. Тьмяно світилися вікна у сторожці, де старий бородатий сторож варив собі їсти. Сивий дід грівся біля вогню і слухав вітер, який він навчився розуміти за багато років самотнього життя в цій пустці.

Дід піднімає брови й слухає. Його кличе Соломія: "Ост-а-пее". Отак вона часто його кличе. Проте не приходить. І добре, адже засмутилася б небога, якби побачила його. І Остап охоче показує свій синій хребет, його життепис. Розписаний ударами пана та москалів, він показує, якою була ціна свободи. Хоч головна його плата давно вже сплачена Дунаю.